

Prof. nadzw. dr hab. Bazyli NAZARUK

Katedra Filologii Ukraińskiej

Wydział Lingwistyki Stosowanej

Uniwersytetu Warszawskiego

RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ

Mgr Marty Dawidziuk

pt. *Pragmatyczno-strukturalne wyznaczniki exposé jako gatunku wypowiedzi*, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi 2015, ss. 152,

napisanej pod kierunkiem prof. nadzw. dr hab. Anety Majkowskiej

Rozprawa doktorska Pani mgr Marty Dawidziuk pt. *Pragmatyczno-strukturalne wyznaczniki exposé jako gatunku wypowiedzi* jest próbą gruntownej lingwistycznej analizy gatunku *exposé*, z uwzględnieniem kilku aspektów, uważanych przez badaczy za najistotniejsze przy opisie i analizie gatunku. Treść i zawartość merytoryczna recenzowanej rozprawy dotyczą pragmatyczno-strukturalnych aspektów komunikacji językowej w jednej z istotnych przestrzeni życia publicznego, jaką jest polityka. Temat pracy i główne cele badawcze zostały przez Autorkę jasno sprecyzowane. Podporządkowana im została logicznie spójna i klarowna konstrukcja rozprawy doktorskiej, na którą składają się: *Wprowadzenie* (zawiera metodologiczne podstawy badań nad dyskursem, a w tym nad jednym z gatunków dyskursu politycznego – *exposé*, określenie celu pracy, przedmiotu badań i przyjętej metody opisu naukowego – genologii lingwistycznej, a także prezentację badanego materiału); dwa rozdziały opisowo-analityczne (rozd. I – *wyznaczniki gatunkowe exposé w aspekcie pragmatycznym*, poświęcony sytuacji komunikacyjnej i uwarunkowaniom kulturowym *exposé* oraz rozdz. II – *Wyznaczniki gatunkowe exposé w aspekcie strukturalnym*, przybliżający delimitację w *exposé* oraz kompozycję horyzontalną i wertykalną *exposé*), a także pozostałe, niezbędne elementy końcowe, wieńczące rozprawę – *Zakończenie*, *Wykaz skrótów*, *Bibliografia*, *Summary*. Opierając swą metodę opisu naukowego *exposé* i wniosków interpretacyjnych na ustaleniach genologii lingwistycznej, Autorka pracy zadbała we wstępnym wprowadzeniu o sumienną prezentację wieloznaczności i złożoności pojęcia *dyskursu* we współczesnej lingwistyce oraz wielości podejmowanych prób naukowego zdefiniowania tego (idąc za ujęciem T. A. van Dijka) – mówionego lub pisanego – „zdarzenia komunikacyjnego”, które zawiera w sobie „trzy główne wymiary: użycie języka, przekazywanie wiedzy i idei (komunikowanie) oraz interakcję” (s. 9). Autorka rozprawy przybliżyła stanowiska polskich badaczy dyskursu (Stanisława Grabiasa, Marii Wojtak, Bożeny Witosz, Stanisława Gajdy, Janiny Labochy, Anny Duszak, Teresy Skubalanki, Jerzego Bartmińskiego) trafnie wskazując na główne źródła inspiracji polskich badań językoznawczych z zakresu dyskursu. Niewątpliwie należały do nich min. dzieła holenderskiego uczonego, wyżej wspomnianego już Teuna Adrianusa van Dijka, który powiązał użycie języka z zespołem interakcji w sytuacjach społecznych i stąd dla niego dyskurs oznacza „całokształt praktyk komunikacyjnych związanych z określoną

dziedzina ludzkiej aktywności" (s. 11). Znaczącą rolę w obrębie XX-wiecznej humanistyki odegrał też teoretyczny model *dyskursu*, który zaproponował filozof francuski Michele Foucault, badający kulturowe i polityczne warunki powstawania różnych typów dyskursu. Autorka pracy słusznie zaznacza, iż Foucault „Uważał, że dyskurs nie tylko opisuje rzeczywistość, ale ją współkształtuje ...” (s. 12). Dzieła i myśli tego filozofa wdrożone przez Dietricha Busse i rozwinięte w pracach innych uczonych niemieckich (takich min. jak Jürgen Spitsmüller, Ingo Warnke, Margot Henemann, Wolfgang Heinemann) znacząco wpłynęły na rozwój niemieckiej lingwistyki tekstu. W rozważaniach wstępnych Autorka pracy dokonała też kompetentnego przeglądu stanowisk naukowych na temat pojmowania polityki i dyskursu politycznego, wychodząc od Arystotelesa, u którego polityka „jest rozumiana jako rodzaj sztuki rządzenia państwem, której celem jest *dobro wspólne*,” i zaznaczając słusznie, iż „Polityka to pojęcie wieloznaczne i różnie definiowane w różnych orientacjach teoretyczno-metodologicznych” (s. 14). Niewątpliwie „za podstawę nowożytnych definicji polityki uchodzą teorie Maksu Webera, twierdzącego, że polityka to dążenie do udziału we władzy lub do wywierania wpływu na podział władzy, czy to między państwami, czy też w obrębie państwa między grupami ludzi, jakie to państwo tworzą” (s. 16). Autorka słusznie zauważa, iż dziś należałoby tę definicję „uzupełnić o stosunki państw narodowych z organizacjami międzynarodowymi oraz o stosunki między tymi organizacjami i w ich obrębie (zwłaszcza w kontekście Unii Europejskiej)” (s. 16). Najogólniej zdefiniował politykę K. Opalek – „polityka to działalność wytyczona przez ośrodek decyzji sformalizowanej grupy społecznej (organizacji) zmierzająca do realizacji ustalonych celów za pomocą określonych środków” (s. 17). W rozważaniach wstępnych na temat *gatunku wypowiedzi* i podstaw genologii fundamentalną pozycję zajmuje przywołana w pracy teoria Michaiła Bachtina, który „Rozszerzył między innymi przedmiot genologii na wszystkie formy komunikacji, nie tylko literackiej” (s. 17) i uważał, że w komunikacji posługujemy się wyłącznie gatunkami. Na gruncie polskiej genologii znaczący wkład należy do przypominanych w recenzowanej pracy: Stefanii Skwarczyńskiej, Antoniego Furdala, Bożeny Witosz, Michała Głowińskiego, Anny Wierzbickiej, Stanisława Gajdy, Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej. „Reasumując – stwierdza badaczka – można powiedzieć, że gatunek wypowiedzi to ukształtowane na przestrzeni wieków wzory konkretnych wypowiedzi, uwarunkowanych interakcją między nadawcą i odbiorcą, celem i warunkami społecznymi oraz kulturowymi, w których powstaje dany tekst” (s.21). Zawarte we *Wprowadzeniu* pozostałe podrozdziały: 3. *Exposé – ujęcie definicyjne*; 4. *Cel pracy, przedmiot badań i przyjęta metoda opisu (genologia lingwistyczna)* oraz 5. *Materiał badany* stanowią merytoryczne oparcie dwóch rozdziałów opisowo-analitycznych, naukowo-badawczych, w których zawarty został zasadniczy naukowo-analityczny ładunek badawczy tytułowego zagadnienia. I tak rozdział I – *Wyznaczniki gatunkowe exposé w aspekcie pragmatycznym* przybliży problem badania komunikacji językowej w kontekście. Przy tym „Pragmatykę interesują zarówno procesy komunikacyjne, jak ich wytwory widziane na tle zaplecza kulturowego i z uwzględnieniem społecznych konsekwencji” (s. 35). „Wygłoszenie *exposé* – czytamy w pracy – jest zdarzeniem komunikacyjnym, które Teun A. Van Dijk definiuje tak: „ludzie używają języka, by przekazać różne idee i przekonania (lub wyrażać emocje)” (s. 36). Roman Jakobson wyodrębnił wszystkie ogniwa niezbędne do zaistnienia aktu komunikacji, a do nich należą: nadawca, odbiorca, komunikat, kontekst (którego komunikat dotyczy i coś oznacza), kod (wspólny dla nadawcy i odbiorcy) oraz niezbędny kontakt między nadawcą i odbiorcą, umożliwiający dokonanie aktu komunikacji. Wszystkie te ogniwa są istotne również dla *exposé*. Przy analizie kategorii nadawcy wypowiedzi w układzie komunikacyjnym Autorka pracy – idąc za S. Skwarczyńską – zaznacza, że „szczególnym problemem, jeśli idzie o pozycję nadawcy, jest sprawa wielości nadawców jednego komunikatu...” (s. 37). „Nadawcy *exposé* nie można utożsamiać z podmiotem, który go

stworzył. Identyfikacja tej osoby z punktu widzenia socjolingwistycznego jest niemożliwa, ponieważ zbyt wiele podmiotów uczestniczy przy akcie tworzenia.” (s. 38). [...]” *Exposé* ma różnych nadawców. W sytuacji nadawczo-odbiorczej wyróżnia się dwa typy nadawców: nadawcę komunikującego i nadawcę wypowiadającego. Nadawca komunikujący to „podmiot sprawczy, inicjator tworzonego dyskursu, [...] natomiast nadawca wypowiadający to „podmiot aktu językowego”, nadawca wypowiadający się poprzez wypowiedź. W *exposé* podmiotem komunikującym są: Rząd RP lub Ministerstwo RP, a nadawcą wypowiadającym: Premier Rządu RP, czyli Prezes Rady Ministrów lub Minister RP. (s.39). Na materiale autentycznych tekstów *exposé* z okresu międzywojennego ukazane zostały (ujawnione w sposób explicityny lub implicityny) w recenzowanej rozprawie gramatyczne formy obecności nadawcy. „Ekspozowanie nadawcy *exposé* jest widoczne w stosowaniu czasowników w 1. osobie liczby pojedynczej, w użyciu zaimka osobowego *ja* i jego fleksyjnych form (np. *mnie, ze mną, mi*), zaimka dzierżawczego *mój, swój* oraz form imiesłowowych. Formy te służą wyrażaniu woli nadawcy i stymulowaniu do działania” (s. 43). Równie ważnym jak nadawca uczestnikiem aktu komunikacji jest odbiorca. Kiedy odbiorca nie ma bezpośredniego kontaktu z nadawcą, mamy do czynienia z komunikatem pośrednim, w którym odbiorca staje się odbiorcą intencjonalnym...” (s. 50).

Znaczącym elementem komunikacji interpersonalnej są interakcje nadawczo-odbiorcze. Przy tym, jak zaznacza Autorka, „Podstawą niezakłóconego przebiegu każdej interakcji jest trzymanie się swoich ról uczestników komunikacji. Rolą Premiera, ministra, posła jest przekazywanie subiektywnego spojrzenia na dany temat oraz wykazywanie się przy tym szeroką wiedzą z tej dziedziny, następnie kreowanie tak swej wypowiedzi, aby mobilizowała odbiorcę do refleksji.” (s. 53). Stwierdza dalej, że „jedną z podstawowych form interakcyjnych używanych w *exposé* jest *my* wyrażone czasownikami w 1. osobie liczby mnogiej, a także 1. osoby liczby mnogiej imperatywu, czyli tzw. *my* inkluzywne (oznacza „nadawcę + odbiorcę + odbiorcę komunikatu)”, posiadające wartość perswazyjną. „Nadawca poprzez tę formę wchodzi w specyficzną relację z audytorium. Wyraża poglądy i oczekiwania w mniemaniu, że są wspólne dla słuchaczy, że są przekazane w ich imieniu, tych do których się zwraca”. (s. 54).

Jednym z gatunkowych wyznaczników *exposé* jest etykietalna obudowa (kulturowe uwarunkowania), a więc szereg zasad etykiety językowej, zasad werbalnej i niewerbalnej grzeczności językowej, obowiązujących wszystkich uczestników komunikacji. Badaczka omówiła różne strategie grzeczności językowej, która wpływa na odbiór przekazu werbalnego. Zwróciła szczególną uwagę na stosowaną w *exposé* strategię komunikowania się „wprost”, a więc wyrażaniu się dosłownie dla osiągnięcia celów komunikacji w sposób najbardziej bezpośredni, zaznaczając przy tym, że „ autorzy *exposé* sięgają po różne strategie językowe takie jak: okazywanie więzi z odbiorcami oraz nieukrywanie własnych emocji w celu zjednania sobie odbiorców.” (64).

Rozdział II recenzowanej pracy poświęcony jest opisowi i charakterystyce **wyznaczników gatunkowych *exposé* w ujęciu strukturalnym**. Omawiając delimitację w *exposé*, Autorka zaznacza, że podstawowym elementem spójności tekstu jest jego rama kompozycyjna, której główną funkcją jest delimitacja. Wyznaczeniu inicjalnych i finalnych granic wypowiedzi (wyodrębnieniu wstępu i zakończenia) mogą służyć leksykalne „delimitatory właściwe”. „Delimitatory wtórne”, nieleksykalne „eksponują trójelementowość tekstu, wyraźnie dzieląc go na: wstęp, rozwinięcie oraz zakończenie” (s. 66). Autorka pracy trafnie zauważa, że „Istotną rolę w *exposé* odgrywa funkcja fatyczna wypowiedzi, która polega na ciągłym podtrzymywaniu kontaktu z odbiorcą. Autor *exposé* stosuje

określone strategie pozwalające na niezakłócony kontakt z odbiorcą. Politycy używają formy adresatywnej i tym samym podkreślają obecność odbiorcy, zaznaczają, że jest on bardzo ważnym elementem aktu wypowiedzi: *Panowie Posłowie, Posłowie, Wybrańcy Narodu Polskiego, naszej ziemi polskiej władni gospodarze*.

W kolejnej części rozdziału II (2. Kompozycja *exposé*) przedstawiona została kompozycja horyzontalna *exposé* (*Wstęp; Rozwinięcie struktury; Zakończenie tekstu*) i kompozycja wertykalna *exposé* (*Struktura opisująca; Struktura argumentacyjna*).

Autorka rozprawy dokonała na przywołanych tekstach wnikliwej i trafnej analizy funkcji poszczególnych elementów struktury *exposé*. Potwierdzają to konstatacje typu: „Celem wstępu jest pozyskanie słuchaczy oraz takie przygotowanie odbiorców, aby skłonni byli wysłuchać dalszej części wypowiedzi. [...] Do środków wprowadzanych dla pobudzenia wyobraźni słuchaczy można zaliczyć: apostrofę kierowaną do audytorium oraz metaforę.[...] Większość wstępów *exposé* zawiera formuły służące pozyskaniu audytorium. Mówcy starają się wyrazić pozytywne emocje, stosują pochwały, zachęty. Życzliwość słuchaczy orator zdobywa, odwołując się do audytorium, a nierzadko i do całego społeczeństwa. Mówcy podkreślają swoje zaangażowanie na rzecz dobra publicznego:” (s. 72). Dalej następują egzemplifikacje w postaci tekstów *exposé*. Centralny segment struktury *exposé* stanowią wypowiedzi narracyjne i wypowiedzi argumentacyjne. W segmencie narracyjnym mówca przedstawia swoją działalność i zamiary, zaś w segmencie argumentacyjnym, stanowiącym centralną część mowy, zawiera przedstawienie dowodów, przytoczenie argumentów i udowodnienie słuszności zajmowanego stanowiska. Zakończenie *exposé* jest ostatnim segmentem, który może wpłynąć na audytorium. Stąd mówca podsumowuje wcześniejsze wywody i usiłuje oddziaływać na słuchaczy emocjonalnie, wpływając na uczucia i wolę odbiorców, usiłuje zdobyć ich przychylną ocenę i postawę wobec określonych spraw. Trudno odmówić słuszności podsumowujących stwierdzeń zawartych w *Zakończeniu* rozprawy. Jedno z nich zawiera niby oczywistość – „*eksposé* jest zawsze skierowane do odbiorcy i związane z intencjami nadawcy. Jego cechą jest wyrażona przez nadawcę bezpośrednio i pośrednio intencja.” Drugie zawiera ciekawą konstatację, która skłania do namysłu nad specyfiką kultur narodowych: „Zgodnie z kulturą polityczną i w ogóle polską nadawca informuje (o swojej działalności i zamiarach), argumentuje (uzasadnia podjęte decyzje) oraz przekonuje do swoich racji odbiorców.” (109). Wyrażaniu intencji w *exposé* służą zaś różne środki językowe, w tym także środki prozodyczne – intonacja, akcent, pauzy.

Dokonując próby dokonania oceny całokształtu rozprawy doktorskiej Marty Dawidziuk należy stwierdzić, że treść tej pracy w pełni odpowiada tematowi zawartemu w tytule. Rozprawa ta zawiera wszystkie niezbędne elementy strukturalne i spełnia wymogi formalne stawiane wobec prac doktorskich. Autorka pracy zgromadziła bogaty zbiór literatury naukowej, profilowo i gatunkowo zgodny z tematem i zakresem pracy. Poddała językoznawczemu opisowi naukowemu i analizie korpus tekstów *exposé* wygłoszonych w latach 1918–1939 przez premierów i ministrów spraw zagranicznych w Sejmie i Senacie II RP. Załączona w pracy bibliografia literatury naukowej obejmuje ponad 300 pozycji. Praca niewątpliwie stanowi cenne opracowanie pragmatyczno-strukturalnych wyznaczników *exposé* jako gatunku wypowiedzi przy zastosowaniu metody genologii lingwistycznej. Zastosowanie znanych w nauce ujęć teoretycznych i praktycznych, lecz na nowym, nie badanym pod tym kątem, materiale, zasługuje na uznanie, ponieważ dostarcza wyników obserwacji analitycznej przydatnych do przyszłych badań nad przemianami polskiego dyskursu politycznego. Przedmiot rozprawy ma oczywiste odniesienia do praktycznych realiów i problemów współczesnego dyskursu publicznego.

Wykorzystanie materiału stenogramów *exposé* ze zbiorów Biblioteki Sejmowej, sprawność teoretyczna i metodologiczna Autorki pracy oraz kompetentna opieka promotorska zapewniły należyłą wiarygodność wyników badań. Zastosowana w recenzowanej pracy metoda opisu i analizy oraz sposób interpretacji i formułowania wniosków są teoretycznie poprawne i nie budzą zastrzeżeń.

Mimo nielicznych zresztą usterek korektorskich (min. na str. 34, 40, 42) oraz możliwego uzupełnienia bibliografii o prace takich autorów, jak Alina Balczyńska-Kosman (*Język dyskursu publicznego w polskim systemie politycznym*), J. Borkowski (*Świt wolnego słowa. Język propagandy politycznej 1981–1995*), J. Fras (*Komunikacja polityczna. Wybrane zagadnienia gatunków wypowiedzi*), a także prac niektórych uczonych rosyjskich, z pełnym przekonaniem można stwierdzić, że recenzowana rozprawa doktorska **Marty Dawidziuk** pod względem walorów formalnych, jak też pod względem poprawności metodologicznej i merytorycznej zawartości poznawczej spełnia wszelkie wymogi stawiane wobec prac doktorskich i może być podstawą dopuszczenia jej Autorki do następnych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, dnia 12.06.2015 r.

Bazyli Nazaruk